

Sztetyło, Zofia

Stemple ceramiczne z wykopalisk polskich w Nea Paphos : (kampanie wykopaliskowe 1975-1980)

Studia Archeologiczne 4, 241-250

1985

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zofia Sztetyłło

STEMPLE CERAMICZNE Z WYKOPALISK POLSKICH W NEA PAPHOS
(kampanie wykopaliskowe 1975-1980)

Od opublikowania zabytków epigrafiki ceramicznej pochodzących z wykopalisk polskich na Cyprze do roku 1973 ¹ przeprowadzono 6 kolejnych kampanii wykopaliskowych (inwazja turecka w roku 1974 uniemożliwiła prowadzenie prac wykopaliskowych w tym sezonie). Dostarczyły one, podobnie jak i w latach ubiegłych stemplowane imadła amfor greckich okresu hellenistycznego oraz stemple wyciskane na imadłach bądź wylewach okresu rzymskiego - łącznie 80 zabytków, dotychczas nie publikowanych ². Liczbę zabytków z poszczególnych kampanii najpełniej ilustruje poniższe zestawienie:

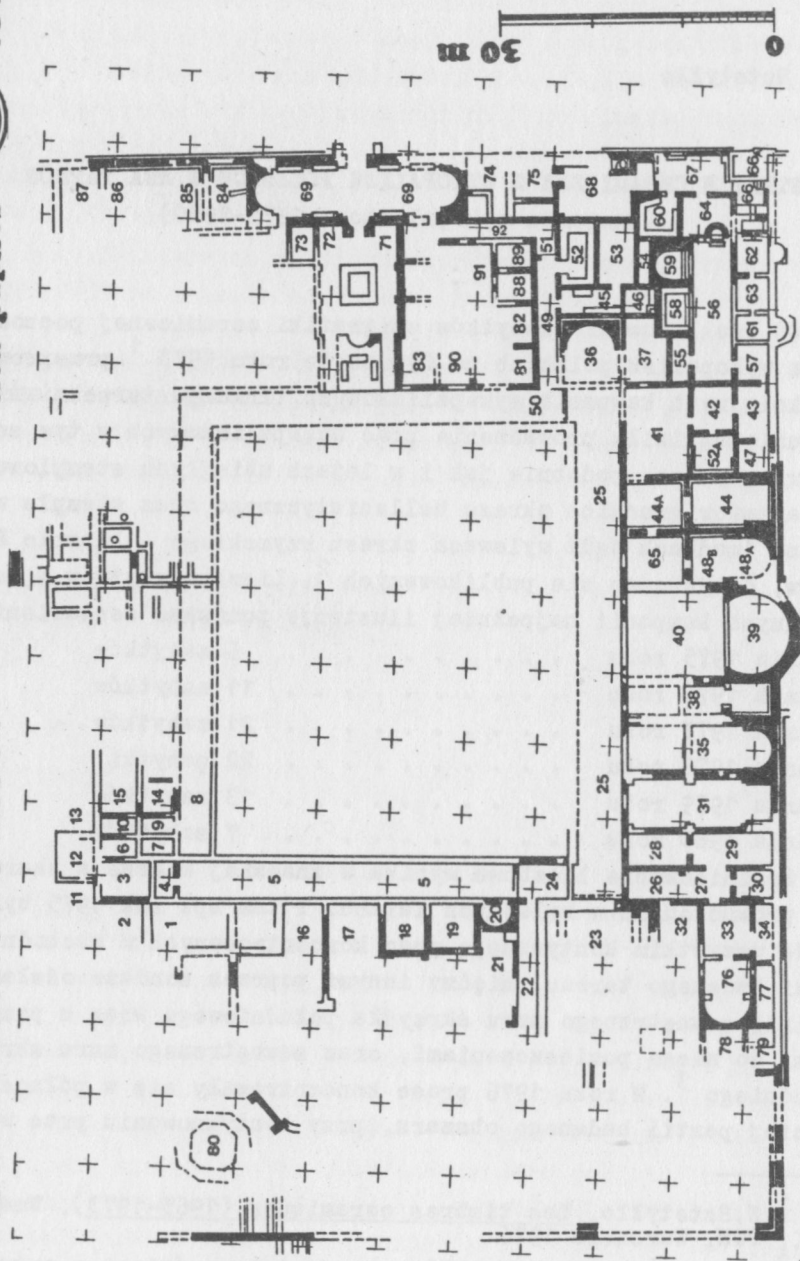
kampania 1975 roku	6 zabytków
kampania 1976 roku	11 zabytków
kampania 1977 roku	21 zabytków
kampania 1978 roku	22 zabytki
kampania 1979 roku	13 zabytków
kampania 1980 roku	7 zabytków.

Zróznicowanie liczbowe wynika w znacznej mierze z charakteru prac prowadzonych w kolejnych latach. I tak np. rok 1975 był przede wszystkim kontynuacją prac koncentrowanych w zachodniej części badanego terenu, między innymi poprzez sondáže odsłaniające linię zewnętrznego muru skrzydła południowego wraz z przylegającymi do niego pomieszczeniami, oraz zewnętrznego muru skrzydła zachodniego ³. W roku 1976 prace koncentrowały się w północno-zachodniej partii badanego obszaru, przy kontynuowaniu prac w skrzy-

¹ Z. Sztetyłło, Les timbres ceramiques (1965-1973), Nea Paphos I, PWN, Warszawa 1976.

² Stemple z kampanii 1978 roku zostały omówione w artykule znajdującym się w druku w Etudes et Travaux.

³ Kampania roku 1975 por. W.A. Daszewski, Les fouilles polonaises a Nea Paphos 1972-1975, Rapport preliminaire, (w:) Report of the Department of Antiquities Cyprus, Nicosia-Cyprus 1976.

dle południowym, ściślej zaś zachodniej części skrzydła południowego. W obydwu wspomnianych sezonach eksplorowano bardzo zniszczoną część rezydencji i pochodzące z dwu pierwszych kampanii zabytki znajdujące były przede wszystkim w górnej warstwie lub wręcz na powierzchni, co było wynikiem wielokrotnego zakłócania warstw starszych różnorodnymi przyczynami (prace budowlane w okresie rzymskim, liczne trzęsienia ziemi powodujące konieczność nowych prac budowlanych i wiele innych).

W roku 1977 prace koncentrowały się przede wszystkim na dwu odcinkach: w części wschodniej (odsłanianie monumentalnego wejścia apsydalnego nr 69, wraz z przyległymi pomieszczeniami), oraz w części zachodniej, przy odsłanianiu tzw. wieży nr 80, budowli na planie oktagonalnym, wzniesionej z potężnych bloków, niemal kompletnie zniszczonej. Z 21 stempli znalezionych w trakcie kampanii 1977 roku 12 pochodzi z górnej warstwy, 4 z odsłaniania apsydy hallu, 4 z górnej warstwy zdejmowanej przy odsłanianiu wieży 80, 1 stempel odkryto na powierzchni, blisko mozaiki Achillesa.

W roku 1978 kontynuowano badania skrzydła wschodniego (apsydalne wejście nr 69, przyległe pomieszczenie nr 84 i dalsze) oraz w części zachodniej, tj. wieża 80 i jej okolice. I w tej kampanii również z 22 stempli 11 znaleziono w górnych warstwach, 4 w sondażu wieży TF SW 80, 3 na północ od wieży, pojedyncze stemple pochodzą z sondażu w pomieszczeniu 69 (1 zabytek), wierzchniej warstwy pomieszczenia 84 (1 zabytek), okolic mozaiki Achillesa (1 zabytek), wreszcie z powierzchni (1 zabytek).

Kampanie roku 1979 i 1980, poza kontynuacją prac na obszarze skrzydeł południowego i wschodniego, podjęły również prace oczyszczające, bez sięgania do warstw wcześniejszych, co wyjaśnia niewielką liczbę znalezionych in situ stempli: 2 w pomieszczeniu 86 (górną warstwą), 2 w pomieszczeniu 85 (górną warstwą), 1 w korytarzu nr 25, biegnącym wzdłuż południowego skrzydła. Znaleziono natomiast na powierzchni, w najbliższym sąsiedztwie badanej rezydencji 8 zabytków, włączonych do niniejszego opracowania.

Wielokrotnie już wzmiankowaliśmy, iż znaleziska stemplowych imadeł amfor w Nea Paphos, podobnie jak to ma miejsce w Aleksandrii, ze względu na odsłanianie relikwów architektury rzymskiej i to okresu późnego nie mogą być wykorzystane dla celów stratygraficznych, ze względu na ich wielokrotne przemieszczenie w wyniku zakłócania warstwy hellenistycznej i wczesnorzyms-

skiej⁴, Mają one jednak znaczenie dla badań nad ukazaniem powiązań zarówno Paphos, jak i Aleksandrii ze światem śródziemnomorskim, niejednokrotnie zaś i w samych interesujących nas zabytkach tkwią ważne walory informacyjne⁵. Dlatego konieczne wydaje się dokonanie pobieżnego chociażby omówienia tej grupy zabytków z sześciu kampanii Polskiej Misji Archeologicznej w Nea Paphos, od 1975 do 1980 roku włącznie. Zaczniemy od proveniencji zilustrowanej poniższym zestawieniem:

Ośrodek proveniencyjny	Liczba
Rodos	66
Chios	1
Knidos	3
Kos	2
nieokreślone	2
inne	6
Łącznie	80

Podobnie jak w latach ubiegłych dominują w omawianym materiale zabytkowym stemplowane imadła amfor pochodzenia rodyjskiego, inne ośrodki proveniencyjne reprezentowane są pojedynczymi zabytkami. W grupie ostatniej, zamieszczonej na końcu zestawienia, znajdują się 4 stemple łacińskie oraz 2 stemple bizantyńskie.

R o d o s

Z 66 stempli rodyjskich określono bliżej 48 zabytków. Pozostałe, ze względu na znaczny stopień uszkodzenia powierzchni nie zostały odczytane, a tym samym nie mogła być dokładnie określona data ich powstania. Bliższą analizą można więc objąć wyłącznie 48

⁴ Z.Sztetyłło, Les timbres ceramiques (1965-1973), Nea Paphos I, s.7. Por. także: Z.Sztetyłło, Timbres ceramiques des fouilles polonaises à Alexandrie (1973-1974), Etudes et Travaux X, 1979, s.260; Z.Sztetyłło, Timbres ceramiques des fouilles polonaises à Alexandrie (1974-1979), Etudes et Travaux, w druku.

⁵ Z.Sztetyłło, Les partenaires commerciaux d'Alexandrie, Africana Bulletin, 25, 1976, s.27-36; Z.Sztetyłło, Stemplowane imadła amfor z wykopalisk polskich w Aleksandrii. Starożytna Aleksandria w badaniach polskich, red. M.L.Bernhard, Warszawa 1977, s.135-146.

zidentyfikowanych stempli rodyjskich. Ich kwalifikacja chronologiczna przedstawia się następująco:

1. Grupa chronologiczna I (koniec IV początek III w.p.n.e.) - 4
2. Grupa chronologiczna II (ca 280-220 p.n.e.) - 2 zabytki
3. Grupa chronologiczna III (ca 220-180 p.n.e.) - 23 zabytki
4. Grupa chronologiczna IV (ca 180-150 p.n.e.) - 13 zabytków
5. Grupa chronologiczna V (ca 2 połowa II w.p.n.e.) - 5 zabytków
6. Grupa chronologiczna VI (koniec II - początek I w.p.n.e.) - 1 zabytek

W grupie I trzykrotnie powtarza się imię eponima Ainesidamosa I, eponima, którego działalność przypada na koniec IV w. p.n.e. i pierwszą połowę III w.p.n.e. Dwa stemple Ainesidamosa umieszczone są na stemplach prostokątnych (w tym jeden wraz z nazwą miesiąca Thesmophorios), trzeci na stemplu okrągłym. Cztery ze stempli I grupy chronologicznej, zrekonstruowany hipotetycznie ze względu na uszkodzony początek napisu nosi imię Euklesa, rodyjskiego eponima tego okresu, wraz z nazwą miesiąca Thesmophorios.

Do II grupy chronologicznej zostały włączone dwa stemple. Pierwszy z nich nosi imię garncarza Agoranaxa, którego działalność umieszono się w okresie od drugiej połowy III w.p.n.e. do pierwszej połowy II w.p.n.e. Imieniu garncarza towarzyszy rzadko spotykane określenie nazwy miesiąca z kalendarza rodyjskiego: Panamou deuteron. Drugim zabytkiem omawianej grupy chronologicznej jest stempel z imieniem garncarza Epigonosa i nazwą miesiąca Karneios.

Najliczniej reprezentowana jest III grupa chronologiczna, co zresztą charakteryzuje znaleziska stempli rodyjskich na obszarze Cypru i innych obszarach świata starożytnego. W grupie tej ulokowano 23 zabytki, z których 9 nosi imiona eponimów, 14 natomiast imiona producentów. Powtarzają się imiona eponimów: Athanadotosa (dwukrotnie), Kallikratidasa II (czterokrotnie), pojedynczo występują imiona eponimów: Kleonymosa, Kratidasa, Pauzaniasa. Wśród stempli z imionami producentów imiona: Aristiona, Marsjasa i Olymposa występują dwukrotnie, imiona: Agathoklesa, Aineasa, Damokratesa, Linosa, Sokratesa, Timarchidasa i Diossa pojawiają się pojedynczo. Poza dwoma zabytkami wszystkie pozostałe znajdują swoje analogie w materiale zabytkowym z obszaru Cypru lub innych obszarów starożytnych, mogły więc, jeśli nie wspomni się o dyskusji nad niektórymi zabytkami, być datowane z dość dużą dokładnością.

oią. Z dwu wspomnianych zabytków jeden z nich ma imię garncarza Timarohidesa i nie znajduje dla siebie analogii. Na podstawie kształtu stempla, rodzaju liter najogólniej może być datowany na okres III-II w.p.n.e. Drugi z zabytków, mały stempel uzupełniający z literą T towarzyszy okrągłemu stemplowi o zatartej powierzcchni, z zachowaną jedynie różą w centrum okrągłego stempla. Dotychczas tzw. stemple uzupełniające datowane są na koniec III w.p.n.e., początek II w.p.n.e. i tak też został datowany nasz zabytek.

Do IV grupy chronologicznej zaklasyfikowano 13 zabytków, jest to więc druga pod względem liczebności grupa chronologiczna w zespole stempli rodyjskich, co również jest charakterystyczną cechą ceramicznych stempli z Rodos. Imiona eponimów występują na 8 zabytkach, są to imiona: Aleximachosa (dwukrotnie), Eufanora, Hieragorasa, Hierona, Kallikratesa, Pauzanasia i Timotheosa. Imiona producentów umieszczono na 5 stemplach, są to imiona: Epikratesa, Eukleitosa (dwukrotnie), Imasa i Nysiosa. Wszystkie imiona eponimów i garncarzy tej grupy mają swoje analogie w materiale zabytkowym wielu stanowisk archeologicznych.

Z okresu 2 połowy II w.p.n.e. pochodzi 5 zabytków, z których jeden nosi imię eponima Aristopolisa, zaś cztery pozostałe imiona producentów: Agathona, Anaxippidasa, Edymiosa i Midasa. Dla działalności garncarza Agathona brak dokładnie datujących przesłanek, dlatego włączenie stempla z jego imieniem do omawianej grupy ma charakter hipotetyczny. Nie znaleziono również analogii do imienia garncarza Edymiosa (b.m. mamy do czynienia ze zniekształceniem imienia przez rytownika sztancy), a więc i ten zabytek także datowany jest hipotetycznie, na podstawie kształtu stempla i charakteru liter.

Ostatnią grupę chronologiczną stempli rodyjskich reprezentuje jeden zabytek z imieniem garncarza Mousaios.

Jak już wspomniano wcześniej, 18 stempli rodyjskich ze względu na znaczny stopień zatarcia lub uszkodzenia powierzchni nie udało się bliżej określić, chociaż niektóre hipotetycznie związane z imionami konkretnych garncarzy bądź eponimów. I tak np. do garncarza Themisonosa b.m. należy stempel z zachowaną końcówką imienia i przedstawieniem winnego grona, charakterystycznym dla stempli tego producenta. Na 9 stemplach zachowały się fragmentarycznie nazwy miesięcy kalendarza rodyjskiego, na innych widoczny jest początek tytułatury eponimów, są też zabyt-

ki z kompletnie zniszczonym napisem, ale z zachowanym przedstawieniem godła Rodos-kwiatu róży. W sumie więc, zespół stempli rodyjskich jest reprezentatywny i dla wszystkich okresów rozwoju stemplowanej ceramiki Rodos i dla różnych rodzajów stempli tego ośrodka.

Chios

Stemple Chios reprezentuje jeden zabytek z imieniem Hikesiosa, znaleziony w kampanii 1977 roku. Imię Hikesiosa, jedno z nielicznych imion zidentyfikowanych dotychczas w epigrafice ceramicznej tego ośrodka znane jest wcześniej ze znalezisk stempli na terenie Nea Paphos i jest kolejnym potwierdzeniem aktywności warsztatu chioskiego w III w.p.n.e.⁶

Kos

Charakterystyczne dla Kos imadła amfor w formie dwu sklejonych wałeczków, z których jeden niekiedy był stemplowany zadokumentowane są dla znalezisk z Paphos dwoma zabytkami. Jeden z nich zachował imię Kyrosa, imię drugiego stempla, zrekonstruowane hipotetycznie jako Atys zaopatrzone jest dodatkowo w przedstawienie ułożonej poziomo maczugi. Brak bliższych analogii nie pozwala na dokładniejsze datowanie obydwu stempli, poza umieszczeniem ich w ogólnych ramach chronologicznych okresu występowania stempli amfor z Kos.

Knidos

Z trzech stempli Knidos, jeden zachował imiona duowirów Aristainosa i Eratidasa⁷ z okresu przed 86 rokiem p.n.e., drugi imię eponima Theudotosa⁸, którego działalność datowana jest na okres frurarchów, tj. ca 188-166 p.n.e., trzeci, o zniszczonej powierzchni i zachowanym fragmentarycznie napisie zrekonstruowa-

⁶ Nea Paphos I, op.cit., nr 360,361,362.

⁷ V.Grace, M.Savvatianou-Petropoulakou, Les timbres amphoriques grecs, Exploration archeologique de Delos, fasc. XXVII, Paris 1970, nr E 115.

⁸ Jw., nr E 51, oraz: M.T.Lenger, Timbres amphoriques trouvés Argos, BCH LXXIX, 1955, nr 9.

no hipotetycznie jako stemple z imieniem duovira Kratesa (drugie imię niezachowane) z końca II w.p.n.e. - początku I w.p.n.e.

Stemple łacińskie

W grupie stempli łacińskich trzy zostały odcisnięte na wylewach lub na szyjkach, jeden natomiast na imadle. Ten ostatni jedynie zachował się w całości wraz z imieniem Metrobiusa, znanym już wcześniej ze znalezisk na terenie Nea Paphos i na innych terenach wykopaliskowych¹⁰. Pozostałe stemple zachowane są fragmentarycznie, w związku z czym ich rekonstrukcja ma charakter hipotetyczny.

Nieokreślone

Dwa zabytki: jeden z kampanii 1976 roku, nr inw. 34/76, drugi znaleziony w pobliżu rezydencji w roku 1979 nie zostały bliżej określone. Pierwszy z nich, wyciśnięto na szerokim, spłaszczonym imadle owalnym w przekroju. Gлина różowa, drobnoziarnista, bez widocznych śladów zanieczyszczeń, o kremowej obmazce zewnętrznej. Stempel ma kształt krótkiego prostokąta o zaokrąglonych rogach, napis, o dużych literach, rozmieszczony w dwu rzędach wypełnia całą powierzchnię prostokąta. Litery napisu opracowane w wypukłym reliefie o skróconych proporcjach, lunarna omega. Jeśli napis odczytano prawidłowo (jedna litera uległa częściowemu zatarciu), stempel nosi imię Femona (Femiona? Faimona?). W kręgu imion występujących na stemplach ośrodków hellenistycznych produkujących stemplowane amfory brak analogii do imienia ze stempla pafijskiego. Duże, szerokie litery mogą przemawiać za późnym datowaniem zabytku, b.m. na okres bizantyjski, nie można jednak wykluczyć proveniencji słabiej zadokumentowanych sporadycznym stemplowaniem amfor takich ośrodków, jak np. Pamphylia.

Drugi ze stempli wyciśnięty został na szerokim, spłaszczonym imadle, owalnym w przekroju. Gлина różowa, z widocznymi zanieczyszczeniami piaskiem, wypalona na kolor czerwony, o czerwono-

⁹ V.Grace, M.Savvatiou-Petropoulakou, op.cit., nr 82, 117, 168.

¹⁰ Nea Paphos I, op.cit., nr 392; M.H.Callender, Roman Amphorae, London 1965, nr 192 o oraz 1079.

no-brunatnawej powierzchni. Mały, prostokątny stempel zawiera jedną literę w wypukłym reliefie, wypełniającą powierzchnię prostokąta: E lub K (powierzchnia dość silnie zatarta). I w tym przypadku brak ścisłych analogii do naszego zabytku, co powoduje niemożność zarówno określenia pochodzenia, jak i datowanie stempla.

Stemple na wylewach mortariów

Do grupy tej zaliczono dwa stemple wyciśnięte na wylewach grubościennych naczyń - dużych mis lub pithosów, tzw. mortariów. Datowanie i proveniencja tej grupy stempli nie ma ustalonego charakteru. Występują one sporadycznie na obszarze Aleksandrii i Cypru w warstwach późnych i charakteryzują się wspólnymi cechami. Należą do nich: gruboziarnista glina z licznymi zanieczyszczeniami w kolorze szarym, wypalona na odcień ciemnoszary lub ciemnobrunatny, wyciskanie stempla na odwiniętych, niemal prostopadłych wylewach grubościennych naczyń gospodarczych, prostokątny kształt stempla, występowanie jednego lub dwu imion w dwu rzędach, niekiedy rozdzielonych poziomą kreską, powtarzanie imion greckich, współwystępowanie obok imienia pojedynczych liter lub symbolu plastycznego (godła) w postaci schematycznego przedstawienia krzyża. Litery napisu są zazwyczaj duże, szerokie, z tendencją do zaokrąglania liter, omega zazwyczaj lunar-na, podobnie jak i sigma. Najbliższymi analogiami dla tej grupy stempli są stemple ceramicznych materiałów budowlanych obszaru Bizancjum, wśród których spotyka się imię Justyniana, stąd datowanie per analogiam na okres późny naszych zabytków¹¹.

Pierwszy z nich, znaleziony w kampanii 1976 roku (inw. nr 9/76) posiada inskrypcję z imieniem Diofanesa w genetywie, rozmieszczone w dwu wierszach, oraz w wierszu drugim literę B. Imię to znajduje swoje analogie w stemplach "mortariów" znalezionych na Kom el Dikka w Aleksandrii¹². Drugi z zabytków,

¹¹ Stemple na "mortariach" omówiono ogólnie w artykule: Z. Sztetylko, Stemplowane imadła amfor z wykopalisk polskich w Aleksandrii, op.cit.

¹² Jw., oraz: Z. Sztetylko, Timbres ceramiques des fouilles polonaises à Alexandrie (1973-1974), Etudes et Travaux X, 1979, nr 101; eadem, Timbres ceramiques des fouilles polonaises à Alexandrie (1974-1979), Etudes et Travaux (w druku), nr 160.

z imieniem Domnosa rozmieszczonym w dwa rzędy, ma również swoje analogie w stemplach z Aleksandrii i Nea Paphos¹³. Obydwa zabytki cechuje identyczny kształt stempla, ujęcie dwuwierszowego napisu w rytą ramkę, staranne opracowanie liter o identycznym kształcie. Ich datowanie hipotetycznie proponowane jest na okres późny¹⁴.

Przedstawione zabytki z wykopalisk polskich Nea Paphos, kampanii 1975-1979 są reprezentatywne dla większości znalezisk tego rodzaju zabytków z obszaru Cypru i innych stanowisk śródziemnomorskich, dlatego ich omówienie wydaje się być celowe i uzasadnione.

¹³ Nea Paphos I, op.cit., nr 384-385; Z.Sztetyłło, Timbres ceramiques des fouilles polonaises à Alexandrie (1973-1974), Etudes et Travaux X, 1979, nr 102-104.

¹⁴ J.W.Hayes, North Syrian Mortaria, *Hesperia* XXXVI, 4, s.337-347, pl.73.